

ГЕНЕТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ПОХІДНИХ ЧАСОВИХ ПРИЙМЕННИКІВ ВІД САМОСТІЙНИХ ЧАСТИН МОВИ

Науковий інтерес до прийменників зумовлений їхньою значущістю, багатоаспектністю та особливим статусом для розуміння специфіки взаємодії найважливіших конститuentів системи сучасної української літературної мови. Однак незважаючи на вагомі численні дослідження і напрацювання мовознавців, у граматичній площині мовної системи недостатньо вивченою є проблема корелятивних зв'язків похідних прийменників із самостійними частинами мови.

Відомо, що в утворенні прийменниково-іменникових часових конструкцій задіяні як непохідні, так і похідні темпоральні прийменники. Такий поділ здійснено з урахуванням генетичної належності, тобто словотвірних зв'язків прийменників.

Цілком солідаризуємося з думкою Н. В. Куц про те, що «в похідних прийменників, навіть поза контекстом, зберігається певне значення, яке, звичайно, виявляється неоднаковою мірою і тісно пов'язане із семантикою або семантичним відтінком повнозначної частини мови, від якої походить прийменник» [4, с. 73]. Отже, вторинним прийменникам притаманна однофункційність, однозначність, вузька семантична спеціалізація, пов'язана з репрезентацією певного відношення.

Не викликає заперечення твердження А. Ю. Габай, що «прийменники – найдинамічніший, широко відкритий для поповнення клас одиниць» [3, с. 30]. Джерелом утворення похідних прийменників є прислівники, іменники й дієприслівники. мовою переходу окремих самостійних частин мови до розряду прийменників є втрата ними свого категорійного значення і набуття ознак прийменника. Загалом «цінність похідних прийменників, прийменникових еквівалентів ... полягає в різноманітності семантики, пов'язаної з лексичним значенням вихідного повнозначного компонента, що й дає можливість прийменниковому еквіваленту передавати найтонші відтінки за допомогою відмінків» [5, с. 151].

Розряд прийменників поповнюється внаслідок функційної транспозиції словоформ іменників, прислівників, дієприслівників. Зауважимо, що велику роль у процесі препозиціоналізації відіграє контекст, специфічні синтаксичні умови, коли втрачається здатність самостійно виконувати синтаксичну функцію в реченні.

Узявши за основу диференціацію похідних прийменників залежно від типу співвідносних лексичних одиниць [2, с. 331–332], зазначаємо, що в

прийменниково-субстантивних темпоральних структурах вторинні прийменники корелюють:

а) із морфологізованими прислівниками: **напередодні, наприкінці, близько, у(в)продовж, у(в)подовж, після (опісля), раніше (раніш), пізніше (пізніш)** та ін., напр.: *Упродовж тижня ніхто з гостей Подільська ... не зникав без сліду* (А. Кокотюха);

б) з адвербіалізованими прийменниково-субстантивними формами (аналітичними прислівниками): **під час, в епоху, у(в) період, на початку, у (в) кінці** й ін., напр.: *На початку падолисту вдарили такі холоди, що вода в річках потекла повільніше* (В. Шкляр);

в) з морфологізованими прислівниками, які сполучаються з непохідними й похідними прийменниками: **одночасно з, паралельно з, раніше від, раніше за, слідом за, задовго до** й ін., напр.: *Вісімнадцятого вересня Макар припхався на фабрику задовго до початку робочого дня* (Люко Дашвар);

г) з адвербіалізованими безприйменниковими відмінковими формами. Ця група представлена невеликою кількістю прийменників, серед яких лише один часовий – **протягом**, напр.: *...її [пісню] крутили протягом одного вечора десятки разів* (Т. Малярчук).

На думку авторитетного мовознавця сучасності І. Р. Вихованця, завершення переходу лексичної одиниці в семантико-граматичну групу прийменників означає закріплення в певному елементі семантики відношень (релятивності) замість лексичного значення, утрату прямої семантичної співвідносності з вихідною лексичною одиницею та спільнокореновими з нею словами [1, с. 271].

Отже, беручи до уваги факт утворення похідних темпоральних прийменників на основі самостійних частин мови, виокремлено особливий тип кореляції – за походженням. У її межах виділено 4 типи аналізованих прийменників залежно від типу співвідносних лексичних одиниць. Найбільш продуктивними є вторинні часові прийменники, які корелюють з адвербіалізованими прийменниково-субстантивними формами.

Література

1. Вихованець І. Р. *Прийменникова система української мови* : монографія. Київ : Наук. думка, 1980. 286 с.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. *Теоретична морфологія української мови* : академічна граматики української мови / за ред. І. Р. Вихованця. Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
3. Габай А. Ю. *Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові* : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 232 с.
4. Куц Н. В. *Прийменникові українські еквіваленти* : морфологія і семантика. *Лінгвістичні студії* : зб. наук праць / Укл. А. П. Загнітко [наук. ред.] та ін. Донецьк : ДонНУ, 2003. Випуск 11 : у 2-х ч. Ч.1. С. 68–74.
5. Куц Н. В. *Семантична еволюція службових слів: на матеріалі сучасних українських прийменникових еквівалентів*. *Лінгвістичні студії* : зб. наук праць / Укл. А. П. Загнітко [наук. ред.] та ін. Донецьк : ДонНУ, 2007. Випуск 15. С. 150–154.